

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสำหรับใช้เป็นแนวทางในการวางกรอบความคิดในการศึกษาครั้งนี้ คือ

1. แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน
2. แนวคิดเกี่ยวกับประชาสังคม
3. แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายการเรียนรู้
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
5. กรอบแนวคิดในการวิจัย

แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน

ชุมชนแต่ละแห่งล้วนมีวัฒนธรรมที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับความเชื่อ ทัศนคติ พัฒนาการทางสังคม ทำให้เห็นว่าวัฒนธรรมมีทั้งส่วนที่มองเห็นและส่วนที่มองไม่เห็น วัฒนธรรมที่มองเห็นหรือสัมผัสจับต้องได้เช่น ภาษา การศึกษา ศิลปะ การเกษตร สัญลักษณ์ พิธีกรรม หนังสือ ความเชื่อ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งสูงสุด เทคโนโลยี สื่อมวลชน นิทานพื้นบ้าน ส่วนวัฒนธรรมที่มองไม่เห็นหรือสัมผัสไม่ได้ ต้องใช้การคิดไตร่ตรอง วิเคราะห์ จึงจะเข้าใจ ได้แก่ ระบบคุณค่าหรืออาจเรียกว่าส่วนที่เป็น “เนื้อหา” ของวัฒนธรรมทั้งสองส่วนที่แยกจากกันไม่ออก การมองวัฒนธรรมต้องมองอย่างเป็นองค์รวมไม่ดูวัฒนธรรมแบบแยกส่วน จะทำให้ไม่เข้าใจความหมายทั้งหมด (กาญจนา แก้วเทพ, 2538)

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา (2539) กล่าวว่า วัฒนธรรมชุมชนเป็นระบบคิด ระบบคุณค่า และอุดมการณ์ที่ชุมชนตั้งไว้ กลั่นกรองและสืบทอดกันมา วัฒนธรรมหมู่บ้านของไทยกับเงื่อนไขที่ตั้งภูมิศาสตร์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิธีการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบการทำมาหากินและการจัดความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับโลกภายนอก เงื่อนไขทางสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวิถีการผลิต ซึ่งมีอิทธิพลต่อการจัดวางรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนในชุมชน ระหว่างคนกับที่ดินและรูปแบบความรู้สึกรักถิ่นเกิด และระบบการให้คุณค่า ส่วนเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ หมู่บ้านมีอิทธิพลต่อความรู้สึกในด้านความเกี่ยวข้องระหว่างตนเอง บรรพบุรุษ และชุมชน และตำแหน่งหมู่บ้านจะจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับผีระหว่างโลกนี้กับโลกอื่น ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นผลของการตีความถึงการตั้ง

บ้านเรือน การจัดวางสิ่งก่อสร้าง ประดิษฐ์กรรม วัฒนธรรม เศรษฐกิจของหมู่บ้าน ก่ออยู่ภายใต้แนวคิดนี้

สุรเชษฐ เวชพิทักษ์ (2533) กล่าวว่าโครงสร้างทางวัฒนธรรมของชาวบ้านในชุมชนชนบท มีองค์ประกอบ 3 ส่วน

1. ระบบการผลิต หรือกระบวนการทำมาหากิน
2. ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์ ประกอบด้วย ครอบครัว เครือญาติ และความสัมพันธ์

ชุมชน

3. ระบบความเชื่อประกอบด้วย ศาสนา คุณค่า และพิธีกรรม

ความสัมพันธ์ทั้งสามส่วนส่งผลต่อกันอยู่ตลอดเวลา วัฒนธรรมมีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง มีความหลากหลาย มีความไม่สม่ำเสมอ แม้กลุ่มชนกำเนิดมาจากชาติพันธุ์เดียวกัน เมื่ออยู่ในสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน มีการสร้างสรรค์กับวัฒนธรรมอื่นที่แตกต่างกันก็จะปรับตัวเปลี่ยนแปลงไป

ระบบการผลิต ชุมชนหมู่บ้านในอดีตเป็นระบบการผลิตเพื่อยังชีพหรือเพื่อกินเพื่ออยู่ การเกษตรจะปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ไปพร้อมกัน ปลูกพืชไว้กิน เลี้ยงสัตว์ไว้กินและใช้งาน เก็บผักจากป่าจากทุ่ง ลำสัตว์ จับปลา หาสมุนไพรจากป่า พืชหลักคือข้าว ปัจจัยสำคัญในการเพาะปลูก คือที่ดิน น้ำ ใช้น้ำจากธรรมชาติคือน้ำฝนและแรงงาน คนและสัตว์ แรงงานจะระดมหลาย ๆ ครอบครัวมาช่วยกันเรียกว่าลงแขก

ระบบความสัมพันธ์ ครอบครัวในชนบทเป็นครอบครัวขยาย ลูกที่แต่งงานมีครอบครัวและจะอาศัยอยู่กับพ่อแม่ ส่วนลูกคนอื่นๆ ที่แยกครอบครัวไปมักสร้างบ้านเรือนหลังใหม่ในบริเวณเดียวกันจนกลายเป็นกลุ่มบ้านเรียกว่าคุ้ม เกือบทุกคนแต่ละคุ้มบ้านเป็นญาติกันโดยสายเลือดและโดยการนับถือโดยสายเลือด และนับถือว่าเป็นญาติกันโดยวิธีทางประเพณีอื่นๆ เช่น การมาถิ่นฐานเดียวกัน การนับถือผีเดียวกัน การผูกญาติ ผูกเลี้ยว ผูกเกลอ ความเป็นสังคมญาติ ทำให้สมาชิกแต่ละคนในหมู่บ้านสนใจและห่วงใยความเป็นไปในชีวิตของสมาชิกคนอื่นๆ เช่น วันที่มีเด็กเกิดในหมู่บ้าน เพื่อนบ้านหรือญาติก็จะมาช่วย ผู้ชายผ่าฟืน ผู้หญิงหุงหาอาหาร เด็กก็ช่วยงานอื่นๆ เช่น การตัดน้ำ ขนน้ำ เมื่อมีคนเจ็บไข้ได้ป่วยหรือตายก็จะช่วยกันแบบนี้ การเกิด การแก่ การเจ็บ การตาย ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญของชุมชน ไม่ใช่เรื่องของครอบครัวใดครอบครัวหนึ่ง การจัดการภายในชุมชน ก่อนที่รัฐบาลจะเข้าไปมีบทบาทนั้น ชุมชนหมู่บ้านมีระบบบริหารภายในอยู่ก่อนแล้ว โดยผู้อาวุโสและหัวหน้ากลุ่มบ้านต่างๆ มีการปรึกษาหารือเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ร่วมกัน หากเป็นหมู่บ้านเล็กที่ไม่มีคุ้มบ้านย่อยหัวหน้า

หรือตัวแทนจากตระกูลต่างๆ ก็ทำหน้าที่คล้ายคณะกรรมการหมู่บ้านในปัจจุบัน โดยมีผู้อาวุโสที่เรียกว่าผู้แก่ผู้เฒ่า เป็นผู้มีบทบาทสำคัญ

ระบบคุณค่า ศาสนา และความเชื่อ มีพื้นฐานอยู่บนความเชื่อ 3 แบบ คือความเชื่อดั้งเดิม ความเชื่อแบบพุทธ ความเชื่อแบบพราหมณ์ ซึ่งส่วนผสมของความเชื่อเหล่านี้จะมีส่วนมากน้อยเท่าใดขึ้นอยู่กับพื้นฐานและพัฒนาการของชุมชนแต่ละแห่ง และแต่ละบุคคล ความเชื่อดั้งเดิมเป็นรากฐานความเชื่อของชาชนบทที่มีต่อวิถีชีวิต อันเป็นผลจากการต่อสู้ทางการผลิตที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติ และจากการที่มาอยู่รวมกันเป็นชุมชน ลักษณะเด่นของความเชื่อดั้งเดิม อันเป็นลักษณะร่วมของชาวบ้านคือการให้คุณค่ากับธรรมชาติที่แวดล้อมตัวเขาอยู่ ทุกอย่างมีเจ้าของที่เราจะล่วงละเมิดด้วยความมั่งง่ายไม่ได้ ความเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณเจ้าป่าเจ้าเขาทำให้ชาวบ้านไม่อาจตัดไม้ทำลายป่าลงอย่างง่าย ๆ นอกจากนี้การให้ความเคารพบรรพบุรุษของเขาจะตายจากไปแล้ว โดยชาวบ้านเชื่อว่าในตมมนุษย์ทุกคนมีวิญญาณอยู่ แม้ร่างกายจะตายไปแล้ววิญญาณยังคงลอยอยู่ และสามารถให้คุณให้โทษกับผู้ที่ยังคงอยู่ได้ การเคารพบรรพบุรุษ คือการเคารพในรากเหง้าของตนเอง ส่งผลให้สมาชิกของชุมชนต้องดำเนินชีวิตตามแบบอย่างที่ยู่ตายายวางแนวไว้ให้ที่จะได้รับประโยชน์ด้วยตนเอง ผู้ที่ลบหลู่คูหมิ่นหรือไม่เจริญรอยตามจะได้รับโทษด้วยตนเองเช่นกัน

จากแนวคิดดังที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจะนำเอาแนวคิดของ สूरเชษฐ์ เวชชพิทักษ์ (2533) และ จักรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา (2539) เรื่องวัฒนธรรมชุมชนที่มีโครงสร้างทางวัฒนธรรม ประกอบด้วย ระบบการผลิต (การทำมาหากิน) ระบบความสัมพันธ์ เป็นระบบคิด ระบบคุณค่า ตลอดจนอุดมการณ์ที่ชุมชนตั้งไว้ กลั่นกรอง และสืบทอดกันมา วัฒนธรรมของหมู่บ้านของไทยกับเงื่อนไขที่ตั้งภูมิศาสตร์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิถีการตั้งถิ่นฐานรูปแบบทำมาหากิน และการจัดความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับโลกภายนอก เงื่อนไขทางสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และวิถีชีวิตการผลิต ซึ่งมีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิด และระบบการให้คุณค่า

แนวคิดกระบวนการประชาสังคม

ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของประชาสังคม (Civil Society) ว่าเป็นความหมายเดียวกับคำว่า ความเป็นชุมชน หรือสังคมเข้มแข็ง ดังที่ท่านนักวิชาการได้นิยามต่อไปนี้ ประเวศ วะสี (อ้างใน ชูชัยชัย สุภวงค์, 2540) ให้ความหมายประชาสังคมหรือสังคมเข้มแข็ง หมายถึง ประชาชนรวมกลุ่มกันในรูปต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ สหกรณ์ ชมรมประชาคมหรือชื่ออื่นใดเป็นไปเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม

วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมเรื่องใดเรื่องหรือหลายๆ เรื่องหรือหลายๆ เรื่องไปพร้อมๆ กันไป เมื่อประชาชนรวมตัวช่วยกันคิด ช่วยกันทำ ช่วยกันตัดสินใจ มีการเรียนรู้ มีการจัดการ กลุ่มเหล่านั้นจะมีความเข้มแข็งขึ้นเรื่อย จะสามารถสร้างเศรษฐกิจในรูปแบบต่างๆ เช่น เกษตรผสมผสาน หัตถกรรม แปรรูปผลิการเกษตร สมุนไพร ตั้งกองทุนหมู่บ้าน รวมกันทำธุรกิจต่างๆ เช่น เป็นเจ้าของปั๊มน้ำมันขนาดเล็ก ตั้งร้านขายอาหาร ขายอาหารปลอดสารพิษ ขายสมุนไพร และจัดการการท่องเที่ยว ฯลฯ

ชัยอนันต์ สมุททวณิช ได้ให้ความหมายของประชาสังคมว่า หมายถึง ทุกๆ ส่วนของสังคมโดยรวมถึงภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชนด้วย ถือว่าทั้งหมดเป็นประชาสังคม หมายถึงทุกส่วนเข้ามาเป็นหุ้นส่วน เป็นเรื่องของหุ้นส่วนไม่ใช่เรื่องของผู้นำ เป็นเรื่องของความร่วมมือไม่ใช่เรื่องของตัวแทน

ธีรยุทธ บุญมี ได้ให้ความสำคัญต่อทฤษฎีการทำให้สังคมเข้มแข็ง โดยให้ความเห็นว่า “การแก้ปัญหาที่พื้นฐานต้องมองไปที่พลังที่สาม คือ พลังสังคมโดยรวมทั้งหมดโดยยกตัวอย่างเดือนพฤษภาคมว่าเป็นสิ่งสะท้อนที่ดีที่สุด หากสังคมมีความเข้มแข็งโดยมีทุกส่วนคือ ธุรกิจ วิชาชีพ ปัญญาชน นักศึกษา ชาวบ้าน นักการเมือง ร่วมแรงร่วมใจกันก็มีความสามารถที่ผลักดันให้กลุ่มอำนาจนิยมถอยร่นไปได้ (อ้างใน ชูชัย สุภวงส์, 2540, หน้า 170-171)

ชูชัย สุภวงส์ (2540, หน้า 172-174) ได้กล่าวถึงเอกลักษณ์ของสังคมไทยที่ส่งเสริมความเข้มแข็งของประชาสังคมแบบไทย ซึ่งสังคมไทยมีประวัติศาสตร์และพัฒนาต่างกับสังคมอื่น การก่อตัวและการเคลื่อนไหวของประชาสังคมในเมืองไทยมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวของประชาสังคมไทยดังนี้

1. สังคมไทยมีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหลักที่แสดงต่อเนื่องของระบบ

การปกครอง มีความมั่นคง เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั้งชาติ เป็นสถาบันที่แน่นแฟ้นในสังคมวัฒนธรรมไทย เป็นสถาบันที่เหนือรัฐ ทุกครั้งที่วิกฤตการณ์ในสังคม สถาบันพระมหากษัตริย์จะนำมาซึ่งความสันติ ความสมานฉันท์ ความสามัคคี และความปรองดองของคนในชาติ ดังนั้นสถาบันในชาติจะเป็นสถาบันสังคมที่จะช่วยเสริมสร้างความเป็นชุมชน ความเข้มแข็งทางสังคม การสร้างความเป็นชุมชนหรือสร้างความเข้มแข็งโดยการขยายเครือข่ายในแนวราบอย่างเดียวอาจจะไม่พอ การประสานและถักทอในแนวตั้งเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็น จะให้มีพลังมากที่สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ทางสังคมที่สลับซับซ้อนได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

2. พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เอื้อต่อการพัฒนาระบบประชาธิปไตย เอื้อต่อการสร้างชุมชนเข้มแข็ง เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน คำว่า “สงฆ์” แปลว่า ชุมชน คำว่า “ไตรสิกขา” เป็นหลักการดำเนินชีวิต สิกขาเป็นภาษาบาลีตรงกับภาษาสันสกฤตว่า “ศึกษา” เพราะฉะนั้นสงฆ์คือชุมชนของผู้เรียนรู้

นอกจากนี้พุทธศาสนากล่อมเกล่าให้คนมีสติ ไม่นิยมความรุนแรง ไม่นิยมการเผชิญหน้า และมีการประสานประโยชน์ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสร้างสังคมเข้มแข็งที่เป็นแนวทางแก้ปัญหาโดยสันติวิธีและความสมานฉันท์ ทั้งนี้ศาสนาและลัทธิอื่นๆ ในสังคมไทยก็มีหลักการเช่นเดียวกันกับพุทธศาสนา สามารถกลมกลืนกับพุทธศาสนาซึ่งอาจพบเห็นได้ไม่ยากนักในสังคมอื่นๆ

3. สังคมไทยมีความสามารถในการทำให้บุคคลต่างวัฒนธรรม ผสมกลมกลืนเข้ากับวัฒนธรรมไทย เข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยอย่างแนบเนียนและแยกยากโดยปราศจากความขัดแย้งรุนแรง ไม่มีปัญหาชนกลุ่มน้อยหรือหากมีก็น้อยมาก เมื่อเทียบกับชาติอื่นๆ ดัชนีสถานการณ์เช่นนี้จึงเอื้อต่อการสร้างสังคมเข้มแข็งในสังคมไทย

4. แม้ว่าประเทศไทยถูกมองว่ารัฐบาลการ ระบบราชการเป็นระบบรวมศูนย์อำนาจ และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศอย่างมีประสิทธิภาพ แต่ภายในระบบราชการมีข้าราชการที่มีความรู้ความสามารถอยู่มาก ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีคุณภาพ หากสามารถปรับแนวคิดของข้าราชการเหล่านี้จะเป็นพลังในการประสานงาน ดำเนินงานกับนักพัฒนาองค์กรเอกชน นักวิชาการ นักธุรกิจ ผู้นำชุมชน ในลักษณะเบญจภาคีหรือพหุภาคี

5. ประเทศไทยมีองค์กรพัฒนาสังคมที่อยู่นอกภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรวิชาชีพ องค์กรธุรกิจเอกชน ชมรม สมาคม มูลนิธิต่างๆ จำนวนมาก ซึ่งในระยะหลังมีบทบาทสังคมสูง ซึ่งในการพัฒนาสังคมและประชาธิปไตย การก่อตัวและการเคลื่อนไหวเหล่านี้จะช่วยให้สังคมเข้มแข็งเร็วขึ้น

6. สังคมไทยเป็นสังคมเปิด สื่อมวลชนและประชาชนมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ อีกทั้งกระแสโลกาภิวัตน์จะมีส่วนเร่งให้สังคมไทยเชื่อมโยงกับสังคมเปิดในประเทศอื่น ๆ อย่างไร้พรมแดน จะเพิ่มอัตราเร่งสร้างสังคมเข้มแข็งเร็วขึ้น

องค์ประกอบของกระบวนการประชาสังคมมี 3 ส่วน

1. จิตสำนึกประชาสังคม หมายถึง ความคิดและความยอมรับ การรวมตัวกันอย่างอิสระ ความเอื้ออาทร ความยอมรับในความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ในอันที่จะเรียนรู้ร่วมกันหรือแก้ไขปัญหาที่เผชิญอยู่

2. โครงสร้าง หมายถึง การรวมตัว องค์การที่เป็นทางการ (นิติบุคคล) หรือไม่เป็นทางการ เป็นกลุ่มที่รวมกันเฉพาะคราว เฉพาะเรื่องหรือต่อเนื่องก็ได้

3. เครือข่ายประชาสังคม หมายถึง โครงสร้างและกระบวนการซึ่งเชื่อมโยงในกลุ่มหรือเชื่อมโยงองค์กรประชาคมต่างๆ เข้าด้วยกัน ปัจจัยสำคัญของเครือข่ายประชาคมคือระบบสื่อสารที่มีประสิทธิภาพและความสัมพันธ์ความสมานฉันท์ เครือข่ายประชาสังคมคือจะเป็นสิ่งที่ช่วยรวมพลังแห่งจิตสำนึกของสมาชิก และองค์กรประชาสังคมต่างๆ ให้เกิดอำนาจที่สาม มีความเข้มแข็งให้สังคมขึ้นมา

จากการศึกษาแนวคิดประชาสังคมผู้วิจัยมีได้ใช้แนวคิดของ ประเวศ วะสี (อ้างใน ชูชัย สุภวงส์, 2540) ซึ่งได้กล่าวว่าประชาสังคมหรือสังคมเข้มแข็ง หมายถึง ประชาชนรวมกลุ่มกันในรูปต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ สหกรณ์ ชมรมประชาคมหรือชื่ออื่นใดเป็นไปเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมเรื่องใดเรื่องหรือหลายๆ เรื่องหรือหลายๆ เรื่องพร้อมๆ กันไป เมื่อประชาชนรวมตัวช่วยกันคิด ช่วยกันทำ ช่วยกันตัดสินใจ มีการเรียนรู้ มีการจัดการ กลุ่มเหล่านั้นจะมีความเข้มแข็งขึ้นเรื่อยๆ จะสามารถสร้างเศรษฐกิจในรูปแบบต่างๆ เช่น เกษตรผสมผสาน หัตถกรรม แปรรูปผลิตภัณฑ์เกษตร สมุนไพร ตั้งกองทุนหมู่บ้าน รวมกันทำธุรกิจต่างๆ เช่น เป็นเจ้าของปั๊มน้ำมันขนาดเล็ก ตั้งร้านขายอาหาร ขายอาหารปลอดสารพิษ ขายสมุนไพร และจัดการ การท่องเที่ยว ฯลฯ

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายการเรียนรู้

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายการเรียนรู้ เป็นแนวคิดที่ได้เสนอให้เห็นความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลกับความสัมพันธ์เชิงการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท่ามกลางกระบวนการพัฒนาสังคมหรือปฏิบัติการเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่ม องค์กรต่างๆ ในสังคม

ประหยัด จตุพรพิทักษ์กุล (2538, หน้า 11) กล่าวว่า แนวคิดเครือข่ายเรียนรู้ของนักวิชาการไทยแบ่งเป็น 2 กลุ่มคือ

1. กลุ่มนักวิชาการที่เน้นการพัฒนาระบบราชการของการเรียนรู้ว่าเป็นการบริหารทางการศึกษาให้ครอบคลุมพื้นที่ มีลักษณะเครือข่ายของกลุ่มคือ จัดการศึกษาทุกระดับไปพร้อมๆ กัน ทั้งการศึกษาในและนอกระบบ รวมทั้งการศึกษาแบบไม่เป็นทางการ เพื่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชนในด้านการทำมาหากิน สุขภาพอนามัย ที่อยู่อาศัย สิ่งแวดล้อมและสวัสดิการของประชาชน ดำเนินการโดยองค์กรที่ผสมผสานระหว่างชาวบ้านกับโรงเรียน เปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้ามามีบทบาทสอนนักเรียนร่วมพัฒนาชุมชน

พร้อมทั้งให้โรงเรียนเป็นแหล่งบริการทางการเรียนรู้แก่ชาวบ้านตลอดเวลา ไม่ว่าด้านวิชาการ กฎหมาย อาชีพ สุขอนามัย วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น ซึ่งจะนำไปสู่การเป็นโรงเรียนชุมชน

2. กลุ่มแนวคิดนักวิชาการที่อยู่นอกระบบราชการ ได้กล่าวถึงเครือข่ายเรียนรู้มีอยู่ในชุมชน เป็นกรณีให้การศึกษาแก่คนทั้งมวล และคนทั้งมวล เพื่อการศึกษาคือเอาคนเป็นหลัก นำเอาความคิดความรู้ดีมาเป็นพลังที่สามารถแก้ปัญหาต่างๆ เพื่อช่วยแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ จิตใจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ในแต่ละชุมชนจะมีองค์กรหลากหลาย ประกอบด้วยสถาบันชุมชน กลุ่มผู้รู้ในชุมชน ปัญญาชนพื้นบ้านและมีกิจกรรมที่เป็นกระบวนการสำคัญ คือการแลกเปลี่ยนความคิด ความรู้ จะสังเกตได้ชัด การแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้น การใช้อุดมการณ์บางอย่าง เช่น ในงานประเพณี (งานสลากภัตร) เป็นต้น

อภิชัย พันธเสน (2533, หน้า 125) กล่าวว่าเครือข่ายการเรียนรู้ เป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมความรู้ความสามารถช่วยการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ในส่วนที่ความขาดแคลนอยู่โดยมีฐานคิดว่า ไม่มีใครคนใดคนหนึ่งหรือองค์กรใดองค์กรหนึ่ง เป็นผู้ผูกขาดเพียงผู้เดียว ความรู้เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกัน

ประหยัด จตุพรพิทักษ์กุล (2538, หน้า 6) ได้นิยามเครือข่ายการเรียนรู้ว่า หมายถึง สายใยของความสัมพันธ์ทางสังคมที่บุคคลหนึ่งมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในสังคม นับตั้งแต่ความสัมพันธ์ในครอบครัว ระหว่างเครือญาติ เพื่อนร่วมงาน และเพื่อนบ้าน เป็นต้น มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ประสพการณ์ระหว่างบุคคลกับบุคคล บุคคลกับกลุ่ม กลุ่มกับกลุ่ม ชุมชนกับชุมชน โดยมีหลักยึดตามขอบพื้นที่ ประเด็นเนื้อหา ระยะเวลาและสถานภาพทางสังคม ซึ่งไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิตการเรียนรู้การปฏิบัติ

อนง นาคนบุตร (2533, หน้า 33 – 34) กล่าวว่ากระบวนการเรียนรู้ที่เกิดในหมู่บ้าน เป็นเรื่องของชีวิตของคนในชุมชน เพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นกลุ่มกระบวนการเรียนรู้หรือองค์กรชาวบ้านมี 3 เรื่องใหญ่ ๆ คือ

1. เรื่องการเกษตรที่เป็นเรื่องสิ่งแวดล้อมของชุมชน จะมีกลุ่มเล็กๆ กลุ่มกิจกรรมย่อยสัมพันธ์กับเรื่องเกษตรโดยรัฐและเอกชนเข้าไปเสริมให้เกิดการเรียนรู้การรวมกลุ่ม มีการระดมทุนต่อสู้ปัญหา

2. เรื่องเศรษฐกิจตั้งแต่กลุ่มออมทรัพย์และกลุ่มอาชีพ

3. เรื่องคุณภาพชีวิตเกิดจากที่กระทรวงสาธารณสุขและอีกหลายๆ ฝ่ายเข้าไป

ส่งเสริม ลักษณะเครือข่ายการเรียนรู้มี 3 ประการ

1. เครือข่ายที่เป็นในรูปสถาบัน ลักษณะเครือข่ายในรูปของสถาบันจะทำงาน โดยมีวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น มหาวิทยาลัยขอนแก่นกับวิทยาลัยครูร่วมกันทำพจนานุกรมอีสาน โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกันที่จะสร้างเอกสารทางวิชาการ และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

2. เครือข่ายที่เป็นภูมิปัญญาที่แสวงหาทางรอดกิจกรรมอะไรต่างๆ พอเกิดหลายๆ จุด จึงเกิดไหลเวียนและเกิดกระบวนการทางภูมิปัญญาขึ้น จากภูมิปัญญาธรรมดาเป็นกระบวนการ เช่น การทำเกษตรผสมผสาน เครือข่ายในรูปองค์กร เช่นองค์กรชุมชน ซึ่งเครือข่ายการเรียนรู้คือการสร้างอำนาจให้ผู้ยากจน 3 ทาง คือ

1. ความรู้ที่รู้แจ้งแล้วเกิดประโยชน์ต่อประชาชน
2. องค์กรอำนาจของประชาชนที่สามารถต่อรองกดดันและสร้างกระบวนการได้
3. เศรษฐกิจของชุมชนถ้าเครือข่ายการเรียนรู้ตอบสนอง 3 ทาง ไม่ได้ผล

ความสำเร็จก็จะไม่เกิดขึ้น

องค์ประกอบของเครือข่ายการเรียนรู้ที่สำคัญ มี 2 ส่วน

1. องค์ความรู้จะมีลักษณะความรู้ในเรื่องการคิดการวิเคราะห์การปฏิบัติที่เป็นเรื่อง
คุณธรรม

2. กระบวนการเรียนรู้ จะมีทั้งกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน และกระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับภายนอกทางภาครัฐและเอกชน เครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนจะมีการเปลี่ยนแปลง หรือปรับกระบวนการเรียนรู้ไปตามการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศวิทยา วัฒนธรรมสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และการเรียนรู้จากภายนอก

ประหยัด จตุพรพิทักษ์กุล (2538) ได้ศึกษาเครือข่ายการเรียนรู้เกี่ยวกับระบบการเกษตรกรรมทางเลือกชุมชน พบว่า เครือข่ายการเรียนรู้เกี่ยวกับเกษตรกรรมทางเลือกของชุมชนเป็นกระบวนการในการจัดการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน มีองค์ประกอบ 4 ประการ คือ องค์ความรู้ แม่ข่ายการเรียนรู้ องค์กรในการจัดการเรียนรู้และกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ซึ่งแยกองค์ประกอบตามลักษณะคือ

1. ด้านองค์ความรู้ จะเป็นลักษณะเป็นองค์รวมระหว่างความรู้ในการวิเคราะห์กับความรู้เรื่องเทคนิคการปฏิบัติ การควบคุมระบบคุณธรรมที่เกื้อกูลกันระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง และมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งมีผลกระทบทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง การศึกษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2. แม่ข่ายการเรียนรู้เป็นศูนย์กลางการทดลอง พัฒนาองค์ความรู้ และถ่ายทอดความรู้ แม่ข่ายการเรียนรู้มีทั้งแม่ข่ายเชิงเดี่ยวที่เป็นศูนย์กลางที่เชี่ยวชาญคนเดียว และแม่ข่ายเชิงซ้อนที่มีผู้เชี่ยวชาญหลายคน และหลากหลายเนื้อหา

3. เครือข่ายการเรียนรู้ที่มีการจัดตั้งเป็นองค์กรในการจัดการเรียนการสอนและดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาาร่วมกัน มีการจัดรูปองค์กรทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

3 ระดับ ตามขอบเขตของความสัมพันธ์ทางสังคมและพื้นที่คือ องค์กรในระดับชุมชน มีลักษณะองค์กรเครือข่าย กลุ่มที่ดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหาาร่วมกันก็จะมีลักษณะเป็นกลุ่ม โดยสมาชิกจะมีความสัมพันธ์ทางสังคมเชิงซ้อนหลากหลาย ส่วนองค์กรในระดับเครือข่าย ระหว่างชุมชนในระดับตำบล เป็นองค์กรที่มีลักษณะที่มีสมาชิกเป็นองค์กรระดับ ชุมชนแล้ว ส่งตัวแทนกลุ่มเข้าร่วมเป็นกรรมการดำเนินการ

4. การถ่ายทอดความรู้ในเครือข่าย การเรียนรู้ชุมชนมี 2 รูปแบบ คือ การถ่ายทอดความรู้แบบดั้งเดิมที่มีมิติทางวัฒนธรรมของชุมชน เรียนรู้ผ่านคหกรรมคำสอนตำนาน คำบอกเล่า นิทาน พิธีกรรมตามประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น และการเรียนรู้ในรูปแบบใหม่ที่ เชื่อมสัมพันธ์กับสถาบันการเรียนรู้ รูปแบบเวทีการเรียนรู้ การประชุมสัมมนา การจัดฝึกอบรม การศึกษาดูงาน เป็นต้น การถ่ายทอดการเรียนรู้มี 3 ขั้นตอน คือ ขั้นวิเคราะห์ทั้งปัญหา และทางการเรียน ขั้นแสวงหาความรู้ และขั้นลงมือปฏิบัติการโดยกระบวนการถ่ายทอดการเรียนรู้ จะต่อไปตามระยะห่างของความสัมพันธ์ทางสังคมและขอบเขตพื้นที่ 3 ระดับ คือระดับ ครอบครัวและชุมชน ระดับเครือข่ายระดับตำบลหรือลุ่มน้ำ และเครือข่ายระดับจังหวัดและภาค ส่วนเงื่อนไขที่สนับสนุนแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. เงื่อนไขโดยตรง ได้แก่ ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคม เชิงซ้อนของแต่ละบุคคล และความต่อเนื่องในการพบปะ ข้อมูลความรู้หรือสิ่งที่มีการแลกเปลี่ยน และลักษณะทำที่ที่เสมอภาคและมีความจริงใจในการพบปะซึ่งกันและกัน

2. เงื่อนไขที่สนับสนุน ได้แก่ ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน บทเรียน การเผชิญวิกฤตการณ์ปัญหาาร่วมกัน วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น ความเข้มแข็งขององค์กร ชุมชนและเครือข่าย ความสามารถของแม่ข่ายหรือผู้นำในชุมชน ความจำเป็นทางการคมนาคม และการสื่อสารมวลชน สถานการณ์ทางการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยทั้งในระดับท้องถิ่น ธรรมชาติและระดับชาติ การสนับสนุนที่ดีขององค์กรภายนอกทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และกลุ่มผู้บริโภคในเมือง

ดังนั้น แนวคิดเครือข่ายการเรียนรู้เครือข่ายการเรียนรู้ ที่จะนำไปใช้เป็นแนวทางในการทำวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำเอาแนวคิดของนักวิชาการ คือ อภิชัย พันธเสน (2533) ประหยัด จตุพรพิทักษ์ (2538) และ อเนก นาคนบุตร (2533) ได้สรุปว่าเครือข่ายการเรียนรู้เป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมความสามารถ ช่วยเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ในส่วนที่ขาดแคลนอยู่โดยฐานคิดว่าไม่มีใครคนหนึ่งคนใด องค์การหนึ่ง องค์การใด เป็นผู้ผูกขาด เพียงผู้เดียว ความรู้เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันและเครือข่ายเป็นสายใยของความสัมพันธ์ภายในครอบครัว เครือญาติ เพื่อนร่วมงาน และเพื่อน มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารประสบการณ์ ระหว่างบุคคลกับบุคคล บุคคลกับกลุ่ม กลุ่มกับกลุ่ม ชุมชนกับชุมชน และเครือข่าย การเรียนรู้คือการสร้างอำนาจ ให้ผู้ยากจน 3 ทาง คือ ความรู้ที่รู้แจ้งแล้วเกิดประโยชน์ต่อชุมชน องค์การสร้างอำนาจของประชาชนที่สามารถต่อรองกดดันและสร้างกระบวนการได้ และเศรษฐกิจชุมชน ถ้าหากเครือข่ายการเรียนรู้ตอบสนอง 3 ทางไม่ได้ ความสำเร็จก็จะเกิดขึ้นไม่ได้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ศิริลักษณ์ อังสุภัก (2544) ได้ศึกษาศาสตร์กับการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในองค์การบริหารส่วนตำบล เขตอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง พบว่าในเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในครัวเรือนสตรีมีอำนาจในการตัดสินใจสูงและมีบทบาทสูง ส่วนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนอกครัวเรือนของสตรียังไม่เด่นชัด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับโอกาสที่สตรีจะได้รับแรงสนับสนุนและแรงผลักดันให้เข้าไปร่วมกิจกรรมสิ่งแวดล้อมในชุมชน บทบาทสตรีของสตรีในการกำหนดกิจกรรมการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม ในส่วนบทบาทแสดงความคิดเห็น บทบาทการตัดสินใจออกความเห็น และบทบาทในเรื่องการวางแผน การปฏิบัติงานรวมถึงการติดตามและประเมินผลนั้นขึ้นอยู่กับพื้นฐานความรู้ การฝึกอบรม การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร โดยได้รับคำแนะนำ คำปรึกษาหรือโอกาสการเข้าร่วมเป็นสมาชิก องค์การบริหารส่วนตำบล ทำให้สตรีกล้าคิด กล้าทำ และกล้าแสดงออก โดยอาศัยความรู้ การแสวงหาความรู้ และประสบการณ์ทำงานให้กับชุมชน

นิรมล โลไทยสงค์ (2542) ได้ศึกษาผู้นำสตรีกับการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม กรณีศึกษาจังหวัดเชียงใหม่ พบว่าผู้นำสตรีทุกกลุ่มมีแนวคิดที่ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยการจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนต้องร่วมมือกันฟื้นฟูแหล่งน้ำ ผู้นำสตรีใช้การฝึกอบรมชุมชนเป็นวิธีการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยผู้นำสตรีองค์กรพัฒนาเอกชนเน้นการจัดค่ายอนุรักษ์ ผู้นำสตรีนักวิชาการเน้นการเผยแพร่กับการวิจัยชุมชน ผู้นำสตรีกลุ่มแม่บ้านใช้การประชุมกลุ่มแม่บ้าน การประสานงานกับภาครัฐและองค์กรพัฒนา

เอกชนจัดการฝึกอบรมเป็นการถ่ายทอดความรู้สู่ชุมชน และใช้กิจกรรมสร้างรายได้ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม และเสนอชาวบ้านต้องรวมตัวกันเป็นกลุ่ม ถ้าจำเป็นต้องแสดงพลังกันอย่างเด็ดขาดในแนวทางชุมชนเอง ผู้นำสตรีกลุ่มแม่บ้านได้ใช้โครงสร้างเครือข่ายกลุ่มอาชีพและกลุ่มแม่บ้าน ในด้านกระบวนการสร้างเครือข่ายและวิวัฒนาการเครือข่าย ซึ่งความร่วมมือของผู้นำสตรีมีปฏิสัมพันธ์และแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารหรืออื่นๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคล ชุมชน บนพื้นฐานการแลกเปลี่ยนทั้งด้านวัตถุและจิตใจ วิธีการแลกเปลี่ยนใช้การชักจูงของผู้นำกลุ่มสตรีแม่บ้านจะวิวัฒนาการจากการรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มอาชีพก่อนแล้วมีกิจกรรมจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมตามมา

ประธาน ดังสิบบุตร (2542) ได้ศึกษาศาสตร์กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในภาคเหนือตอนบน ถึงการใช้ทรัพยากรและการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในชุมชนว่ามีกระบวนการใช้ทรัพยากรบนพื้นฐานความต้องการที่จำเป็น ค้นหาและเลือกสรรทรัพยากรที่มีประมาณเพียงพอเพื่อเลือกใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า มีเครือข่ายที่ร่วมกันจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนเพื่อให้ระบบนิเวศที่เชื่อมโยงกันมีคุณภาพที่ดีขึ้น โดยการส่งผ่านประสบการณ์และความรู้ไปหากันอย่างต่อเนื่อง มีวิธีการจัดการโดยใช้ประเพณีพื้นเมืองของชุมชนตนเองถ่ายทอดและถือปฏิบัติปรับให้เข้ากับสังคมสมัยใหม่ ในขณะที่สตรีมีภาระหนักยิ่งขึ้นเพราะต้องทำงานหารายได้เลี้ยงครอบครัว สังคมไทยจึงควรสนับสนุนและช่วยเหลือพัฒนาสตรี เพื่อช่วยกันรักษาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมให้เป็นพื้นฐานการพัฒนาที่ยั่งยืนคือ

1. การพัฒนาส่วนบุคคลด้วยการให้ความรู้การจัดการสิ่งแวดล้อมในครัวเรือน การเพิ่มประสบการณ์ และให้โอกาสสตรีได้ปฏิบัติงานเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมด้วยตนเอง

2. การพัฒนาระดับชุมชนด้วยการให้สตรีเข้าร่วมวางแผนการพัฒนา ติดตามประเมินการใช้ทรัพยากรและการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนด้วยตนเอง สร้างผู้นำให้เป็นผู้ประสานงานเครือข่ายผู้หญิงในแต่ละครัวเรือนให้เป็นเครือข่ายในระดับชุมชน เพื่อให้เกิดความร่วมมือจัดการสิ่งแวดล้อมโดยผ่านระบบเครือข่าย กลุ่มผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจชุมชน สนับสนุนสตรีในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ที่เน้นปฏิบัติ การแก้ปัญหาและการตัดสินใจเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน

3. การพัฒนาในระดับนิเวศวิทยาชุมชน ต้องส่งเสริมให้สตรีมีความรู้ความเข้าใจระบบนิเวศวิทยาท้องถิ่นและจัดการด้วยการเรียนรู้เรื่องท้องถิ่นและชุมชนศึกษา ให้สตรีเข้าร่วมระบบฟื้นฟูระบบนิเวศในท้องถิ่นด้วยตนเอง และมีส่วนกำหนดนโยบายและวางแผนการใช้ทรัพยากร ธรรมชาติตลอดจนให้สตรีรวมกลุ่มกันระหว่างชุมชนเป็นเครือข่ายการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ อาทิเช่น กลุ่มน้ำเป็นป่าไม้ผืนเดียวกัน อยู่ที่ราบเดียวกัน เป็นต้น

จากการศึกษางานวิจัย แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสตรีชนบท ภาคเหนือกับกระบวนการประชาสังคมที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น จะเห็นว่าสตรีมีความสำคัญในการมีส่วนร่วมในกระบวนการประชาสังคม เนื่องจากสตรีจะเกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมของชุมชน การที่สตรีจะต้องเกี่ยวข้องกับประเพณีพื้นเมืองหรือวัฒนธรรมชุมชนในการถ่ายทอดและปรับให้เข้ากับสังคมสมัยใหม่ สร้างความร่วมมือในชุมชนโดยผ่านระบบเครือญาติมีเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อที่ใช้ในการตัดสินใจทั้งในระบบครอบครัว ชุมชน และนอกชุมชนเพื่อให้เกิดความเป็นเจ้าของเดียวกัน เช่น ป่าเดียวกัน กลุ่มน้ำเดียวกัน เป็นต้น ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาวิเคราะห์ประมวลองค์ความรู้เหล่านั้นแล้วกำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยตามโครงสร้างดังต่อไปนี้

